

XARICI ДИЛИНИН ТЯДРИСИНДӘ ШИФАЦИ НИТГІН РОЛУ

Xarici dilin tədrisi prosesində tələbələrin şifacı nitgə iyyələnməsi cəcn anğag sızlari bilmək kifayət deyil, onlar iyyəndii sızlardedən istiğadə edib ʔcmə gurmaʔı və bu sızlari ʔcməyə yəğələndirməii də bəʔarmalıdır. Təʔrəbdən bilдийимиз кими, чох вахт тјябјялр эениш сız ештийатына малик олмаларына бахмайараг, юз фикирлярини хариʔи дилдә сјрбјаст иғадә едј билмирлр; йјни шјмин сızлari дјзэцн тјяғфғз етмир вј онлардан ʔcmə гура билмирлр. Мјшз буна эјрј дј тјябјялри шифаци нитг бəʔарыг вј вјрдишлјринј мјшкјм йийјјяндирмјк цјцн шјлј тјдрисин илк мјршјлјсиндј онлара фонетика, лҗјт вј грамматика сјшјсиндј верилјн биліклр практик мјгсјдј йјнјлдилмјли, бу биліклр шифаци нитг бəʔарыг вј вјрдишлјринј чеврилмјлидир. Шјр бир мјллим буна шјм дјрсј (оху, йазы вј грамматиканын тјдриси заманы), шјм дј дјрсјнкјнар ишлјрин иʔрасы заманы наил ола билр. Тјябјни шифаци нитг вјрдишинј йийјјяндирмјк чох мјрјкјб бир просесдир.

Müəllim tələbələrin şifacı nitginin inkişafı ilə bağlı gərşıyında geyulan başlığə mјгсјд - тјябјялри мјлјјјн сız ештийатына вј нитг вјрдишлјринј йийјјяндирмјкјдјн ибарјтдир. Бу мјгсјдј мјвјғфјгјјјтлј наил олмјг цјцн, шјр шјйдјн јввјл тјябјялрин лҗјт ештийатыны мјнтјзјм оларјг вј ардјғыл шјкилдј эенишјндирмјк тјяб олунур. Онларын юйрјнмиш олдуглары сızлari оху, йазы, шифаци сјшбјтлр вј с. йолларла елј мјшкјмлјтмјк лазымдјр ки, онлар истјнилјн вахт шјмин сızлardedən нитг просесиндј чјтинлик чјкмјдјн истиғадә едј билсинлр.

Шифаци нитгə йийјјянемјк цјцн анғаг сızлari билмјк кифайт дейил, тјябј юйрјндii сızлardedən истиғадә едib ʔcmə gurmaʔı və bu sızlari ʔcməyə yəğələndirməii də bəʔarmalıdır. Təʔrəbdən bilдийимиз кими, чох вахт тјябјялр эениш сız ештийатына малик олмаларына бахмайараг, юз фикирлярини хариʔи дилдә сјрбјаст иғадә едј билмирлр; йјни шјмин сızлari дјзэцн тјяғфғз етмир вј онлардан ʔcmə гура билмирлр. Мјшз буна эјрј дј тјябјялри шифаци нитг бəʔарыг вј вјрдишлјринј мјшкјм йийјјяндирмјк цјцн шјлј тјдрисин илк мјршјлјсиндј онлара фонетика, лҗјт вј грамматика сјшјсиндј верилјн биліклр практик мјгсјдј йјнјлдилмјли, бу биліклр шифаци нитг бəʔарыг вј вјрдишлјринј чеврилмјлидир. Шјр бир мјллим буна шјм дјрсј (оху, йазы вј грамматиканын тјдриси заманы), шјм дј дјрсјнкјнар ишлјрин иʔрасы заманы наил ола билр. Тјябјни шифаци нитг вјрдишинј йийјјяндирмјк чох мјрјкјб бир просесдир.

Бу мјрјкјблик ондан ирјли эјлir ки, тјябјј хариʔи дилдә иғадә олунмүш нитгi јввјлҗј дјрк етдирмјклј анлатмјг, сонра исј юйрјндii дил шадисјлјринј јасјн юз фикрини хариʔи дилдә иғадә етмји юйрјтмјк тјяб олунур.

Башғасынын нитгини анламјг вј хариʔи дилдә данышмјг бəʔарыг вј вјрдишлјрини инкишәф етдирмјк цјцн мјллим чалышмалары сечјркјн асандан чјтинј принсипинј ријјт едјрјк, јввјлҗј таныма, анлама сјғјјјјли чалышма апармалы, сонра тјдриʔјн йарадјғы характер дашјдан чалышмалара кечмјлидир.

Хариʔи дил цјрј шифаци ниг вјрдишинин йарадылмасында мјшцм рол ойнајн амиллјрдјн бири дј ана дилидир.

Мјшшидјлр эјстјрir ки, хариʔи дил тјлиминин илк мјршјлјсиндј тјябј нјинки шјмин дилдә сјдј бир фикри иғадә етмјкдј чјтинлик чјкир, шјттə о, башғасынын нитгини дј гаврайыб дјрк едј билмир; мјллимин сјйлјдийи сјдј бир ʔcməни ондан бир нечј дјғј тјкрар етмји хәшиш едир, таныш олмайн сızлјрин шамысыны ана дилинј тјрҗцмј етдикдјн сонра ʔcməни баша дјшј билir; сјйлјнилјн иғадә тамамилј таныш сızлardedən ибарјт олса дə, тјябјнин шцурундə лазыми мјғшүмү ʔанландырмјр. Демјли, хариʔи дил тјлиминин илк мјршјлјсиндј намјлүм сızлр йалныз ана дили васитјсилј ЫЫ сигнал системи илј бəҗдыр. Она эјрј дј хариʔи дили тјябј ана дили јасындə дјрк етмјлидир. Беляликлј, тјлимин илк мјршјлјсиндј дахили нитг вјрдишинин инкишәфј илј јлјғјдар оларјг, ана дилинин ролу эетдикҗə азалыр. Јэјр тјябј јввјллр хариʔи дилдә ешитдийи вј охудүү ʔcməни мјтлјг ана дилинј тјрҗцмј едирдјсј, бир гјдјр сонра йалныз чјтин ʔcməлјри тјрҗцмј етмјј башлјыр.

Шифаци нитг вјрдиши тјкмиллјшдикҗə тјябј тјдриʔјн ана дилинин күмји олмјдан хариʔи дилдә данышмәə башлјыр. Дейилјнлјрдјн айдын олур ки, шифаци вј йазылы нитгин тјлиминдј хариʔи дилдјн ана дилинј вј йə јксинј, ана дилиндјн хариʔи дилј тјрҗцмјлр хцсуси йер тутмалыдир. Тјрҗцмј заманы јсас иғадјлр, сız вј сız бирлјшмјлјрини сечјрјк тјябјј ʔcməнин мјнасыны, тјрҗцмјсини баша дјшмјј имкан вермјлийик.

Шифаци нитгин характеристик хцсусийјтлјри.

Билдийимизј эјрј ʔанлы дил диалог вј монолог кими ики формадə тјзәшцр едир. Диалог формалы нитгин јсас хцсусийјјти ондан ибарјтдир ки, бу нитг просесиндј ики вј дашә чох шјхс иштирак

⁷² BDU. Dos..

едир. Онларын щяр бири щям башгасынын нитгини динляйир, щям дя юзляри данышырлар. Диалогда иштирак едянлярин нитги адятян гыса, конкрет вя чох садя олур.

Монолог формалы нитгин хцсусиййати ися ондан ибарятдир ки, беля цнсиййят просесиндя бир неча адам иштирак едир. Лакин бу адамлардан бири данышыр, галанлары ися ону динляйир. Мящз буна эюря дя монолог формалы нитг щямищя ардыгыл, мягсядяуйьун вя дцщцнцлмцщ характер дашыйыр.

Харити дил програмларында эюстярилир ки, тялябяляр монолог формалы нитг васитяси иля гыса мялуматлар вермайи, диалог формалы нитгдя ися харити дилдя сющбят апармаы баъармалыдырлар.

Шифащи нитгя йийялянемяк цццн тялябяляр ики нюв баъарыг: анлама вя данышма баъарыы кящф етмялидирляр. Анлама баъарыы яввяллярдя мянимсянилмищ вя дярк олунмуш дил материалы ясасында харити дилдя сюйлянилян фикрин баша дцщцлмясиндя ибарятдир. Данышма ися фяал просес олуб, фикрин щцурлу сурятдя харити дилдя ифадяси демякдир. Шифащи нитгин бу ики тьящяти бир-бири иля сых сурятдя ялагядардыр. Анламаг цццн харити дили дярк етмяйя, баша дцщмяйя хидмят едян баъарыг вя вярдищляр йарада билягьяк чалышмалар, фикри харити дилдя ифадя етмяк цццн ися данышыг баъарыг вя вярдищини инкишаф етдирягьяк чалышмалар тятбиг олунмалыдыр.

Харити дилдя тялябялярин нитг тятрьцбсяи олмадыы цццн онларын нитги лянэийир вя чох вахт дцзэцн олмур. Она эюря дя харити дилин тядриси заманы бу ики нитги бир-бириндя айры, мцстягил инкишаф етдирмяк тяляб олунур.

Щазырлыгы нитг просесиндя тялябя юйряндиийи сюз вя грамматик формалара ясасын юз фикрини рыван вя сярбаст сюйляйир. Онун нитги мцвягтяти олага, йяни юйряндикулярини унутмайынгя бу тярздя давам едир. Щазырлыгсыз нитг васитяси иля ися тялябя нитг васитяляринин кюмяйиндя истифадя едяряк, фикри башгасына чатдыра билир. Лакин бир мцддят тялябя ана дилиндя фикирляшир, сонра ися бир нюв дахили тятрьцмля васитяси иля щямин фикри харити дилдя ифадя едир.

Шифащи нитгин йазылы нитгля ялагяси вя онларын арасындакы фяргляр. Мялум олдуьу цзря шифащи нитгля йазылы нитгин арасында мяущкям баьлылыг олдуьу кими, онлары бир-бириндя фяргляндирян бир сыра тьящятляр дя вардфыр. Беля ки, шифащи нитг ешитмя гаврайышына яасаландыы щалда, йазылы нитг эюря гаврайышына яасаланыр. Шифащи нитг юз сцрятинин итилийиня эюря дя йазылы нитгдя фярглянир. Шифащи нитг просесиндя бу вя йа диэяр сюз вя грамматик форманы негя ищлятмяк щаггында дцщцнмяйя вахт олмур, цццнки данышыг бир анда баш вердийиндя, сюйлянилян фикир дя щямин анда баша дцщцлцр. Буна эюря дя шифащи нитги инкишаф етдирмяк цццн автоматлащдырылмыш вярдищляр тяляб олунур.

Шифащи нитг мцяййян бир щяхсля цнсиййятдя оларкян йараныр. Йазылы нитгин ися чох вахт мцяййян олунмуш бир объекти йохдур.

Шифащи нитгин там олмамасынын бир хцсусиййати дя ондан ибарятдир ки, данышан щяхс чох вахт юз фикрини сюзля дейил, сясинин тону, мимикасы, ял щярякятляри вя с. васитясиля дя ифадя етмяйя сйя эюстярир. Йазылы нитг ися харити ифадя васитяляриндя мящрум олдуьу цццн о, даща тамдыр. Она эюря дя йазылы нитгдя сюзлярин сыраланма нормасына, гурулушуна вя тамлыына хцсуси диггят йетирмяк тяляб олунур. Шифащи нитг ейни заманда йазылы нитгля сых ялагядардыр. Унутмаг олмаз ки, шифащи нитгин инкишафы йазылы нитгин инкишафына да кюмяк едир.

Тялябя харити дили юйрянрякян тяляфцзцндяки сящвяри йалныз мцяллимин кюмяйи иля арадан галдыра билир. Шифащи нитг ейни заманда грамматика иля дя ялагядардыр. Мящз буна эюря, шифащи нитг просесиндя тялябяляр грамматик ганунлардан дцзэцн истифадя етмяк баъырыына йийялянемялидирляр.

Шифащи нитг баъарыг вя вярдищинин инкишафында охунун да буюцк ролу вардыр. Мялум олдуьу цзря харити дили юйрянян тялябя бир сыра чятинликлярля гаршылащыр.

Щямин чятинликлярдя бири дя щягиги дил мцщитинин олмамасыдыр. Бу чятинлийи гисмян дя олса мцталия йолу иля арадан галдырмаг олар.

Шифащи нитг охуя кюмяк етдийи кими, оху баъарыы вя вярдищи дя шифащи нитгя кюмяк едир. Оху просесиндя тялябялярин сюз ещтийаты артыр вя онлар йени тцмляляр вя ифадялярля таныш олурлар. Оху иля ялагядар шифащи нитги инкишаф етдирмяк цццн суал-гяваб, мятнлярин сюйлянилмяси, шеирлярин язбяр дейилмяси, мятня план дцзьялтмяк вя с. кими мцхтялиф чалышмалардан истифадя етмяк олар.

Шифащи нитг цзря чалышмалар. Харити дили анламаг, йяни ону баша дцщмяк щяля о дилдя данышмаг дейил. Харити дилдя данышан щяхс о дили йахшы баша дцщцр. Лакин ону баша дцщян хяхс щямин дилдя данышмаы баъармайя да биляр. Демяли, харити дилдя бу вя йа диэяр фикри ифадя етмяк цццн щям анлама, щям дя данышма баъарыы олмалыдыр. Мящз буна эюря дя щямин баъарыгларын щяр бирини инкишаф етдирягьяк хцсуси чалышмалар системи олмалыдыр.

1) Тядрисин мцхтялиф мярщяляляриндя, харити дили динляйиб, баша дцщмяйя хидмят едян чалышмалардан истифадя етмяк олар. Мясялян, дярсин изащы иля ялагядар олага харити дилдя мцяллимин нитгини динлямяк.